

АГЛОМЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

Розглядається стан та вплив на економічне зростання галузевих агломерацій по регіонах України. Значення нової політики щодо регіональних агломерацій підкреслюється світовим досвідом, представленим у теоретичних та емпіричних дослідженнях. На основі розрахунків індексів Balassa та їх стандартного відхилення оцінюється ступінь галузевої агломерації регіональних економік. Вплив агломерацій на економічне зростання визначається через аналіз регресії. Доведено, що в країні економічне зростання на 65 % обумовлюється ступенем галузевої агломерації регіональних економік. Формування політичних концепцій щодо економіки агломерацій в країні має ґрунтуватися, на відміну від пануючої неокласичної, на еволюційних підходах, що передбачає використання ідеї залежного шляху розвитку.

Ключові слова: регіональна економіка, агломераційна економіка, економічний розвиток.

Рассматривается состояние и влияние на экономическое развитие отраслевых агломераций по регионам Украины. Значение новой политики относительно региональных агломераций подчеркивается международным опытом, представленным в теоретических и эмпирических исследованиях. На основе расчетов индексов Balassa и их стандартного отклонения оценивается степень отраслевой агломерации региональных экономик. Влияние агломераций на экономическое развитие определяется через анализ регрессии. Доказано, что в стране экономическое развитие на 65 % обуславливается степенью отраслевой агломерации региональных экономик. Формирование политических концепций относительно экономики агломераций в стране должно основываться, вопреки доминирующей неоклассической, на эволюционных подходах, что предусматривает использование идеи зависимого пути развития.

Ключевые слова: региональная экономика, агломерационная экономика, экономическое развитие.

The state and influence of Ukrainian regional agglomerations on the economy growing is examined. The value of new policy in relation to regional agglomerations is demonstrated by world experience, presented in theoretical and empiric researches. On the basis of Balassa indexes calculations and their standard deviations the degree of a particular industries agglomerations of regional economies is estimated. Influence of agglomerations on the economy growth is determined through the analysis of regression. It is well-proven that in a country 65% of the economy growth is stipulated by th industrial agglomeration of regional economies. The political conceptions in relation to the agglomeration economy, unlike dominating neoclassical one, must be grounded on evolutionary approaches, that foresees the use of idea of dependent way of development.

Key words: regional economy, agglomeration economy, economic development.

Постановка завдання у загальному вигляді

Світова криза істотно вплинула на показники національної економіки. Погіршення показників економіки країни, тим не менше, не знижує актуальність проблеми пошуку джерел подальшого економічного зростання. Втім, не тільки джерел, а й бар'єрів, що йому перешкоджають. Економічна

теорія та світова практика пропонують систему можливостей до розвитку економіки: від реалізації принципів знаннєвої економіки до інституційних концепцій; від науково-технічного інноваційного розвитку до накопичення людського капіталу. Кожного разу вибір залежить від пануючих у національній науці уявлень, що трансформуються

у практичній економічній політиці, та історичних особливостей формування економічних відносин в країні.

В системі джерел економічного зростання не останнє місце посідають питання ефективної просторової структури господарства. Особливо це стосується агломераційних територіальних утворень, що мають достатньо переваг, сприятливих для забезпечення економічного зростання. Невипадково одним зі значних вкладень нової економічної географії (НЕГ) вважається концепція такого, що сам зміщується, характеру просторової концентрації [6], що власне і є агломераційним утворенням.

Економіка України через низку причин, що формувалися історично, має низку відмінностей як у частині галузевої структури, так і структури просторової. Останнє тісно пов'язане з поняттям агломерації. І якщо теоретичні уявлення беззаперечно вказують на агломераційні утворення як на можливе джерело економічного зростання, то емпіричний аналіз не завжди підтверджує такий висновок.

Оскільки господарство країни об'єктивно вже має галузеві агломерації, то це тягне за собою необхідність визначення, якою мірою можна розглядати такі особливості економічної структури у якості джерел економічного зростання, що можливо вимагатиме змін у контекстах економічної політики держави.

Огляд останніх публікацій

В цілому, регіональна економіка як наука, незважаючи на значний обсяг досліджень, зустрілася з певними суттєвими недоліками, що підривають цілісність і соціальну відповідність регіональних досліджень [11]. По-перше, уявлення, які панують, стали надзвичайно нечіткими. Це означає, що поняття вказують на явища, які мають два або більше альтернативних значень й можуть, отже, не бути ідентифіковані, сприйняті й використані різними вченими. По-друге, погіршуються стандарти емпіричних підтверджень: емпіричні підтвердження не тільки рідкі, вони також часто зібрані вибірково й не завжди є прозорими. По-третє, нечіткість понять й гірші стандарти підтвердження, у свою чергу, надзвичайно послаблюють політичну релевантність регіональних досліджень. Зважаючи на це, будемо використовувати обмежене коло понять, які стали вже традиційними за частотою свого використання у регіоналістиці. Головним з них є агломерація, під чим розуміється просторова концентрація галузей сектору економіки [7].

По-перше, слід відзначити значну увагу науковців до проблеми агломераційної економіки. У чисельних публікаціях можна побачити дві основні суперечливі концепції, для кожної з котрих знаходяться відповідні підтвердження теоретичного та емпіричного характеру. З одного боку вважається, що рівна дисперсія економічної діяльності по регіонах має бути сприятливою для національного сукупного зростання [19]. З

іншого боку, різноманітні форми агломерацій, що виникли в усьому світі протягом останніх декількох десятиліть, дають можливість представляти агломерацію як фундаментальний й повсюдний фактор успішного розвитку в економічних системах навіть зі значним діапазоном ВВП на душу населення [20].

Сучасна теорія наголошує на ролі регіону як джерела критичних активів розвитку, що мають форму зростаючих ефектів масштабу й позитивних екстерналій. При цьому агломерація виступає головним джерелом цих результатів росту продуктивності [20].

Найчастіше, в дослідженнях називається позитивний ефект масштабу. До цього очевидного базового фактору, що лежить в основі агломерацій, необхідно додати три інших комплекти явищ, які доповнюють і підсилюють свої ефекти, а саме: (1) динаміка горизонтальної й вертикальної інтеграції фірм у промислових системах; (2) утворення щільного локального ринку праці навколо численних робочих місць; і (3) виникнення локалізованих відповідних фондів, що сприяють навчанню та інноваційним ефектам [20]. Втім, зважаючи на складність об'єкту дослідження, ефекти агломерації потребують подальшого аналізу з огляду на необхідність формування ефективної політики розвитку.

Традиційно в регіональній економіці присутні дві течії: теоретичні дослідження та емпіричні пошуки. Теоретичні дослідження, головним чином, переймаються конструюванням абстрактних моделей агломерацій, що дозволяє визначити закономірності формування, функціонування та динаміки територіальних господарських скупчень. На фоні цього розглядаються як позитивні, так і негативні фактори, що супроводжують агломераційну економіку.

Одним з прикладів є модель з двох регіонів, в якій робоча сила, що представляється немобільною, використовується аби виробляти гомогенний споживчі товари і диференційовані товари. Диференційовані товари також використовуються як проміжна ланка в секторі інновацій. Частковим випадком в стандартній моделі географії є такий, коли гомогенні товари виробляються в умовах постійної економії масштабу, досконалої конкуренції і нульових трансакційних витрат. Диференційовані товари ж виробляються з додатним ефектом масштабу, за умови монополістичної конкуренції, і підвищеними витратами [12].

Стан ринку монополістичної конкуренції доволі часто зустрічається в основі аналізу агломераційних утворень [21]. Навіть, незважаючи на те, що підхід монополістичної конкуренції ігнорує багато важливих аспектів локальної економіки. Наприклад, ситуації, коли розвиток агломерацій рухається у бік формування крупних груп підприємств, які виступають монополістами на ринках кінцевої продукції та моносоністами на ринках ресурсів. Протягом минулого десятиліття моделювання було значно розширене, аби

дозволити врахувати важливі ефекти, багато з яких відносяться до монополістичної конкуренції [14].

Другим основним припущенням сучасних моделей агломерацій, яке водночас вважається і найзручнішим, і найменш реалістичним є припущення щодо гомогенності фірм. У дійсності «гравці» агломераційних утворень істотно розрізняються масштабами діяльності, продуктивністю, торговельною поведінкою тощо [1].

Значний інтерес дослідники проявляють до закономірностей інноваційної діяльності, маючи на увазі концепцію ендегенного розвитку. Наприклад, стверджується, що сукупний економічний ріст залежить від загального числа минулих нововведень, які з часом зменшують вартість інновацій [15]. Агломераційний ефекти проявляються у тому, що за наявності трансакційних витрат, вартість нововведення буде нижча в регіоні, де розміщено більше фірм. Якщо виробнича діяльність не досконало розподілена між регіонами, усі нововведення робитимуться лише в одному регіоні. Хоча, і у такому випадку інновації та виробнича діяльність цілком не залишають периферійний регіон завдяки безкоштовній рухливості патентів і малої рухливості споживачів.

У частині аналізу динаміки агломераційних утворень доволі привабливим є економічна концепція залежності шляху (path dependence). Вона пояснює, як набір рішень, які приймаються за будь-яких даних обставинах, є обмеженим рішеннями, що були зроблені у минулому, навіть коли такі обставини у минулому вже не є важливими [17]. У рамках концепції формування агломерації підпорядковується наступній закономірності – ймовірність генерування нових входжень до нової галузі кожного регіону залежить від кількості фірм у цьому секторі регіону.

Таким чином, модель враховує динамічну перспективу агломераційних економік, що відповідає принципу кумулятивного спричинення. Тобто агломераційні економіки виникають в регіоні, де сектор найшвидше росте й концентрується, оскільки стає доступною нова й краща інфраструктура, народжуються спеціалізовані постачальники, формується спеціалізований локальний ринок праці, засновуються сприятливі інституції тощо. Оскільки ці позитивні екстерналії географічно зв'язані, регіон, котрий отримує високий старт, стає центром цієї нової галузі. При цьому не можна передбачити, які саме регіони забезпечать активніше входження нових фірм, але як тільки критичної маси фірм буде досягнуто в одному регіоні, виникне додатний ефект масштабу, й усі інші входження будуть вже зайвими для цього регіону: переможець отримує усе, і процес завершується просторовою замкненістю [2].

Останнім часом з'явилися публікації, що торкаються проблеми формування «оптимального» рівня агломерації [3]. Автори аналізують ендегенні аспекти агломераційних утворень, що походять

від передбачливої оптимізаційної поведінки економічних агентів за умови наявності просторових надлишків. За умови зроблених ними припущень доводиться, що соціально оптимальним є відсутність агломераційних форм, але утворенню агломерацій сприяє конкурентна рівновага.

В цілому, теоретичні моделі подають дуже ясне і просте бачення щодо взаємовідношення агломерації й росту, маючи на увазі, що формування агломераційних утворень супроводжується дією чинників, що спричиняють економічний ріст. Втім, відмічається, що досі немає достатніх прикладних досліджень, що перевіряють та підтверджують емпіричну відповідність цього [15].

Це пояснюється тим, що у рамках функціонування мають місце водночас і позитивні, і негативні ефекти, що балануються залежно від поточного стану регіональних економік. Так, переваги агломераційної економіки в частині більш високих обсягів виробництва на душу населення й інших економічних показників пояснюють низкою факторів [23]:

- на території великих агломерацій відкриваються штаб-квартири глобальних й регіональних корпорацій; тут забезпечується широкий вибір ресурсів і створюються умови для концентрації інфраструктури й спеціалізованих ділових послуг;
  - зростає рівень спеціалізації й диверсифікованості. Спеціалізація найбільше спостерігається в сферах діяльності, що характеризуються високою доданою вартістю, завдяки полегшеному доступу до інформації й знань. Фактором, що сприяє більш високій ефективності агломерацій, що успішно поєднують у собі різні економічні сектори, є концентрація науково-дослідної й дослідно-конструкторської діяльності;
  - підвищується якість фізичного й людського капіталу, оскільки рівень кваліфікації персоналу вище, ніж у середньому по країні; більш сприятливою є демографічна структура населення. У них також зосереджено більш значний фізичний капітал (приналежне компаніям устаткування, будинки й інфраструктурні об'єкти), є краще розвиненою транспортна й телекомунікаційна інфраструктури.
- Разом з тим, досвід зарубіжних країн свідчить, що агломераційним утворенням можуть бути притаманні певні вади, що істотно впливають на ефективність їх діяльності:
- агломерації часто являють собою великі й стійкі ареали безробіття;
  - в них спостерігається значний рівень соціально-економічної нерівності;
  - мешканці агломерацій часто обмежені в доступі до інфраструктури й послуг;
  - мають місце значні витрати, пов'язані з перенаселеністю й перевантаженням транспортних систем (забруднення повітря й води, високий рівень шуму й деградація озелених територій);

– спостерігається низька якість інфраструктури, що викликано значною вартістю її обслуговування.

Разом з тим, що висока концентрація економіки України та присутність різномасштабних агломерацій у різних секторах не піддається сумніву, їх вплив на економічне зростання не досліджується необхідною мірою так, щоб це дало можливість формування ефективної політики щодо агломерацій. При цьому вказується на структурні, системні викривлення, наприклад, на зaveliku концентрацію виробництва, зaveliki трансакційні видатки, погане середовище для бізнесу тощо [22].

Отже, метою статті є визначення ступеню регіональної агломерації по секторах економіки країни та, можливо, оцінка її впливу на економічний розвиток.

Оцінювання ступеню регіональної агломерації залишається методологічно спірним питанням, головним чином через те, що необхідно порівнювати не гомогенні регіони. Визнано, що здійснення порівнянь між країнами саме у цьому аспекті зустрічається із загальновідомою у науковій літературі проблемою MAUP (Modifiable Areal Unit Problem), для якої немає жодного загального рішення [19]. Емпірична наука не представила жодного досконалого показника, який може бути використано, аби виміряти і порівняти між країнами ступінь регіональної агломерації. Ця проблема, хоча і меншою мірою, присутня і в аналізі регіональної агломерації всередині країни: аналіз проводиться щодо набору нерівноцінних за багатьма показниками регіонів, що не є достатньо коректним. Послаблення впливу проблеми MAUP пропонується через використання декількох різних за методологією обчислення показників з наступним частотними оцінками [19].

У західній регіональній економіці, для визначення ступеню агломерації розроблено й використовується декілька показників. Усі вони оперують оцінкою зайнятості у певній галузі певного регіону як частки загальної зайнятості у даному регіоні та в країні в цілому. Для досконалої дисперсії галузі показники приймають мінімальне значення і, навпаки, за високого ступеня агломерації – максимальне. У разі наявності відповідних даних до структури показника вводяться частки обсягів виробництва, доданої вартості або обсягів торгівлі тощо.

Під час вибору показника для аналізу було розглянуто такі індекси агломерації, що вимірюють географічну концентрацію усіх галузей в окремих географічних областях, як наприклад країна, регіон:

1. Коефіцієнт Gini (G_k) – показник, який частіше за все використовується в літературі для виміру ступеня концентрації [5]. Коли $G_k = 0$, агломерацій не існує, у той час, коли $G_k = 1$, галузь k уся зосереджена в одному регіоні, що означає максимум галузевої агломерації.
2. Індекс Balassa – відношення частки зайнятості у даному секторі даного регіону до частки

зайнятості у даному регіоні до зайнятості в країні у цілому [19]. Можливе використання такої модифікації, як середнє квадратичне відхилення індексу Balassa. Чим більший рівень агломерації сектору (галузі) в декількох регіонах, тим ширше варіація індексів Balassa і більше середнє квадратичне відхилення.

3. Індекс Theil (так звана ентропія) – він ґрунтується принципово на тих же підходах, що і попередній та змінюється між нулем, що відповідає досконалій концентрації, і 1, що означає рівну дисперсію [19].
4. Індекс концентрації Krugman (який розраховується на основі індексу спеціалізації Krugman [19]). Цей коефіцієнт дорівнює нулю, коли галузь досконало розподілена по регіонах і двом – у разі повної концентрації.
5. Коефіцієнт варіації, який дає міру просторової дисперсії виробництва [5].

$$V_k = \frac{1}{\bar{y}_k} \sqrt{\frac{\sum_j (y_j^k - \bar{y}_k)^2}{N}} \\ \frac{1}{\bar{y}_j} \sqrt{\frac{\sum_j (y_j - \bar{y}_j)^2}{N}}$$

де k – галузь, j – регіон, y – секторна доля випуску і N – число регіонів.

V_k – коефіцієнт варіації як міра просторової дисперсії виробництва. Це відносний індекс, тому що він порівнює індустріальну агломерацію в окремому регіоні з середнім її рівнем по країні. Фактично, якщо регіональне значення агломерації ідентичне середньому національному значенню, то індексне значення дорівнює 1. Замість цього $V_k < 1$, коли в регіоні j є менший рівень агломерації, ніж в країні. Навпаки $V_k > 1$, якщо регіональний рівень агломерації відносно вище.

Індекс Herfindahl-Hirschman (HH). Використовується як для виміру концентрації, так і в оцінках ступеня просторової концентрації (і агломерації). HH вимірює просторову концентрацію галузі k по регіонах m :

$$HH_k = \sum_{i=1}^m \left[\frac{E_{k,i}}{E_{k,j}} - \frac{E_i}{E_j} \right]^2$$

де $E_{k,i}$ – зайнятість в галузі k і регіоні i , $E_{k,j}$ – зайнятість в галузі k і країні j , E_i – повна зайнятість в регіон i , E_j – повна зайнятість в країні. Якщо галузь k гомогенна по регіонах $HH_k = 0$; у разі максимального рівня агломерації цей індекс стає 2. Альтернативно цей індекс може бути обчислений, використовуючи обсяги виробництва замість зайнятості.

Крім вказаних, для вирішення подібних завдань розроблено й серію специфічних показників, що спрямовані на отримання оцінок, що використовуються у прийнятті фірмами рішень щодо розташування виробництва, наприклад [4], де використовуються більш детальна інформація

щодо розподілу підприємств, розташованих на даній території, за їх розміром.

Вибір показника для аналізу здійснювався, виходячи з критеріїв наявності статистичних даних та характеру завдань дослідження. Їм за методологією розрахунку більшою мірою відповідає індекс Balassa. Він розраховується за такою формулою:

$$Balassa_{ij} = \frac{\frac{E_{ij}}{\sum_j E_{ij}}}{\frac{\sum_i E_{ij}}{\sum_i \sum_j E_{ij}}}$$

Для визначення ступеню агломерації використовувалася статистична інформація, наведена у публікації Укрстату, де власне регіони країни та галузі економічної діяльності представлено згідно офіційної класифікації [24]. Крім того, статистичні дані охоплюють період 2007-2008 рр. тобто передкризовий та кризовий періоди. Можна припустити, що за відсутністю лагу, подібна вибірка дозволить визначити вплив агломерацій на економічний розвиток, оскільки вона охоплює дані на зламі вектору розвитку країни.

Рис. 1 демонструє рівень галузевої агломерації по регіонах України. Його розраховано у термінах стандартного відхилення індексів Balassa по чотирьом виробничим секторам: промисловості, будівництву, торгівлі та діяльності транспорту і зв'язку.

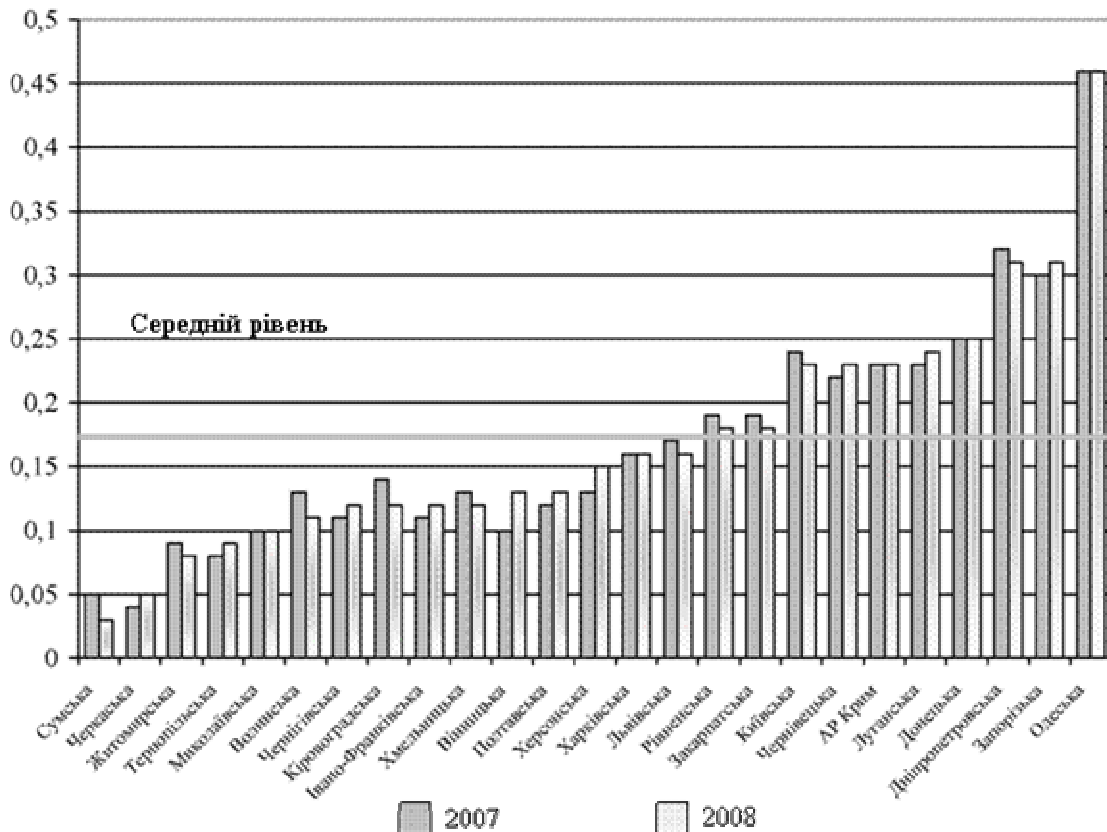

Рис. 1. Рівень агломерації по регіонах України у 2007 та 2008 рр.

Сектор сільського господарства не було включено через те, що висока зайнятість у ньому не ознакою агломерації. Висока відносна зайнятість у сільському господарстві регіону не обов'язково і не завжди означає наявність агломераційних переваг. З огляду на рівень агломерації виділяються: Донецька, Луганська,

Рівненська, Запорізька, Одеська, АР Крим, Чернівецька, Київська та Закарпатська області. Харківська (м. Київ та м. Севастополь не включено до аналізу)

Характеристика ступеня агломерації по основних секторах регіональної економіки представлена у табл. 1.

Таблиця 1

Характеристика ступеня агломерації по основних секторах регіональної економіки

Найменування секторів регіональної економіки	Стандартне відхилення індексів Balassa		Зміни, %
	2007	2008	
Сільське господарство	0,527	0,523	- 0,6%
Операції з нерухомим майном	0,531	0,487	- 8,2%
Фінансова діяльність	0,459	0,476	3,5%
Промисловість	0,309	0,303	- 2,0%

Будівництво	0,220	0,208	- 5,5%
Транспорт та зв'язок	0,206	0,199	- 3,4%
Освіта	0,137	0,135	- 1,4%
Торгівля	0,120	0,109	- 9,0%

З таблиці видно, що найвищий рівень агломерації має сільське господарство. По сектору найвище та найменше значення індексів Balassa становить 1,944 та 0,437 відповідно для Кіровоградської та Дніпропетровської областей. За рік ступінь агломерації практично не змінилася, що передусім пояснюється низькою мобільністю трудових ресурсів. Для сектору операцій з нерухомістю відповідні значення становили 1,318 для Харківської області та 0,402 для Чернівецької. Для фінансової діяльності – 1,223 по Дніпропетровській й 0,599 по Хмельницькій області. Максимальне та мінімальне значення індексів Balassa дорівнюють: 1,599 та 0,538 відповідно по Донецькій та Одеській областях.

Цікаво, що внаслідок кризи найбільше падіння ступеню агломерації спостерігалось у секторах торгівлі (- 9,0%), операцій з нерухомістю (- 8,2%) та будівництва (- 5,5%), і зовсім протилежний результат продемонстрував сектор

фінансової діяльності (+ 3,5%), хоча щодо нього трудові ресурси характеризуються більшою мобільністю.

Про ступінь агломерації економіки свідчить також і те, що у групу, для якої значення індексів Balassa на 25% перевищує середню у секторі сільського господарства попадають 9 регіонів, у промисловості – лише 5.

Демонстрацією ступеня агломерації є крива Лоренца. Побудована на основі індексів Balassa, вона представляє їх як нахил кожного сегменту кривої. Якщо зайнятість у галузі однаково розподілена через усі регіони, відповідний індекс Balassa буде близьким до 1 і крива Лоренца збігається з бісектрисою. Чим більше ступінь агломерації у секторі регіональної економіки, тим більше крива буде відхилятися від бісектриси.

Крива Лоренца для сектору промисловості за кумулятивними значеннями індексу Balassa для 2008 року представлена на рис. 2.

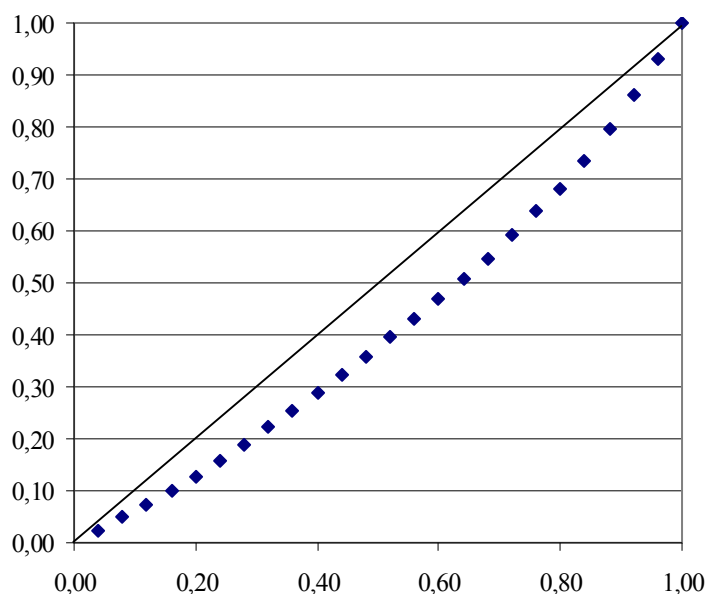

Рис.2. Крива Лоренца для сектору промисловості по кумулятивних значеннях індексу Balassa, 2008 р.

Як видно з рис. 2, найбільший нахил, а рівно й більш високий рівень агломерації у промисловості, припадає на останні чотири регіони, а саме Донецьку, Дніпропетровську, Запорізьку та Луганську області. Далі за ними розміщуються Полтавська та Харківська.

Рис. 3 демонструє фактично обернену ситуацію, коли найвищий ступінь агломерації притаманний більшій кількості областей, що розташовані у такому порядку: Кіровоградська, Херсонська, Черкаська, Вінницька, Чернівецька, Тернопільська та Волинська області.

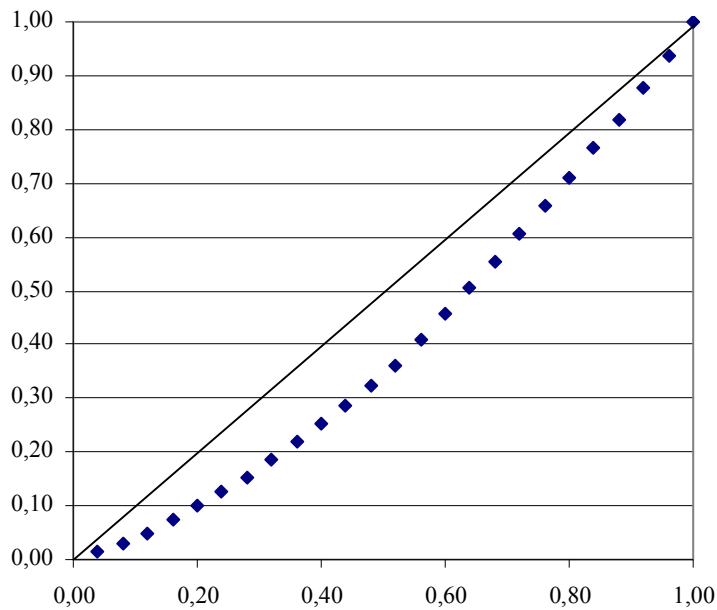

Рис.3. Крива Лоренца для сектору сільського господарства України за кумулятивними значеннями індексу Balassa, 2008 р.

Таким чином, аналіз показує, що два основних виробничих сектори (промисловість та сільське господарство) мають доволі високий ступеню агломерації регіональної економіки. При чому промисловість сконцентровано у меншій кількості регіонів, більш високий рівень агломерації сільського господарства стосується й більшої кількості регіонів України. Високий ступінь агломерації у секторах операцій з нерухомим майном та у фінансовій діяльності пояснюється значним тіньовим сектором, доходи якого легалізуються через канали операцій з нерухомістю; у свою чергу, агломерація у секторі фінансової діяльності є наслідком ренто орієнтованої поведінки економічних агентів, оскільки у період трансформації отримання доходів за рахунок фінансово-кредитних операцій було пов'язане зі значно меншими трансакційними витратами, ніж у основних виробничих секторах.

Спроба оцінювання того, як ступінь регіональної агломерації в країні впливає на економічний ріст, здійснювалася на основі аналізу регресії, де залежною змінною виступали індекси фізичного обсягу ВРП у відповідних роках [9]. У якості незалежних змінних – середнє квадратичне відхилення індексів Balassa по регіонах за 2007-2008 рр. На декількох етапах аналізу перевірялася наявність статистично значимого зв'язку у різних варіантах розрахунку незалежної змінної: по усіх, представлених офіційною статистикою секторах регіональної економіки; по основних, включаючи промисловість, сільське господарство, торгівлю і транспорт та лише по секторах промисловості і сільського господарства. При

цьому аналізувалася як лінійна, так і нелінійна залежності. В усіх випадках не вдалося отримати необхідних результатів.

Аналіз залежності індексів фізичного обсягу ВРП у 2008 р. порівняно з попереднім періодом та індексів Balassa за 2008 р. по сектору промисловості показав наявність певного позитивного зв'язку ($R = 0,626$, $F = 14,8$). Так саме й по сектору сільського господарства ($R = 0,606$, $F = 13,4$). І для промисловості та сільського господарства вкупі показники зв'язку становили: $R = 0,658$, $F = 8,44$. Отже, ріст більш, ніж на 65 % обумовлюється ступенем регіональної агломерації основних секторів економіки країни.

Все це викликає необхідність цілеспрямованої економічної політики щодо агломерацій з тим, щоб підвищити їх суспільну ефективність. Поки що щонайменше промислові агломерації використовуються як джерело державних надходжень, і при цьому їх можливості у такому амплуа поступово вичерпуються. Можливості формування нової економічної політики щодо агломерацій скорочуються через відомі світовому досвіду труднощі: політики як на регіональному, так і національному рівнях не сприймають змісту концепцій, розроблених науковцями у галузях економічної географії й регіональних досліджень [8]. Слід, правда, сказати про те, що, наприклад, пояснення основних причин економічної нерівномірності між регіонами Європейського Союзу, було покладено до основи економічної політики ЄС протягом останніх двох десятиліть. В цілому ж, публікації у галузі агломераційної економіки були більшою мірою теоретичними [15].

В індустріалізованих країнах значні дискусії з регіональної політики точаться навколо тези щодо надто високої просторової концентрації економічної діяльності. Регіональні дослідники вказують на неможливість ринку у ефективний спосіб просторово організувати економіку, й рішуче доводять, що необхідним є суспільне втручання. У той же час, природа ринкової невдачі не пояснюється [16]. Економічне реструктурування таких регіонів є доволі важкою справою. Воно, як відмічається у дослідженнях, буде неможливим або навіть шкідливим, коли традиційні централізовані (зверху-униз) інструменти політики використовуються без уваги до специфічних особливостей агломерацій [18].

Формування агломерацій у будь-якому секторі регіональної економіки спричиняється декількома групами факторів. Ринковими є вже названі переваги територіальної концентрації, як то додатній ефект масштабу, зменшення вартості інновацій, спеціалізований ринок праці й більш висока її продуктивність, постійні джерела постачання матеріальних ресурсів та можливості вертикальної та горизонтальної інтеграції. Їх вплив посилюється низкою зовнішніх ефектів, серед яких формування сприятливого інституційного середовища, розвинута виробнича інфраструктура.

Особливістю формування агломераційних утворень у промисловості України є те, що вони створювалися біля джерел сировинних ресурсів та як база індустрії Радянського Союзу. Після розпаду держави Україна зустрілася з крупними агломераціями з надлишковими потужностями та застарілими технологіями й відсутністю повноцінних ринків збуту продукції. Інституційні перетворення останнього десятиліття мало чого змінили у змісті економічних відносин, посиливши спеціалізацію, що робить агломерації вразливими до коливань торговельної кон'юнктури. Як би там не було, а економічна політика та концепції управління в основному ґрунтуються на неокласичних уявленнях. Натомість економічна географія, в останні десятиліття, у спробі зрозуміти процеси регіонального росту й змін, все більше ґрунтується на ідеях еволюційної економіки, включаючи концепцію залежного шляху розвитку [13].

Важливим висновком є те, що попередні технології, організаційні форми й звичний спосіб мислення продовжують формувати методи й дії ключових учасників і організацій (підприємств, менеджерів, робітників, фірм, профспілок, місцевих державних установ, агентств розвитку, і т. п.). Відтак, регіональний розвиток є залежним від успадкованих у межах регіонів системи відносин і методів (наприклад, культура підприємництва, історія відношення до нових ідей, зобов'язанням у частині розвитку знань і освіти). Таким чином, регіональний спад може в деяких випадках бути пояснений «замкнутістю» через застарілі методи й практики у періоди, коли міняються зовнішні

економічні умови [10]. Подібні практики ймовірно були вигідними для забезпечення конкурентного успіху на попередніх етапах розвитку галузей, але вони можуть створювати бар'єри успішному пристосуванню до зміни ринкових умов. Таке уявлення і має формувати основи економічної політики щодо регіональних агломерацій в Україні.

Висновки

У національній економіці два основних виробничих сектори (промисловість та сільське господарство) мають високий ступінь регіональної агломерації. Промисловість сконцентровано у меншій кількості регіонів, у той час, як більш високий рівень агломерації сільського господарства стосується й більшої кількості регіонів України. Значний рівень агломерації у секторах операцій з нерухомим майном та у фінансовій діяльності пояснюється значним тіньовим сектором, доходи якого легалізуються через канали операцій з нерухомістю; у свою чергу, агломерація у секторі фінансової діяльності є наслідком ренто орієнтованої поведінки економічних агентів, оскільки у період трансформації отримання доходів за рахунок фінансово-кредитних операцій було пов'язане зі значно меншими трансакційними витратами, ніж у основних виробничих секторах.

Оцінювання того, як ступінь регіональної агломерації в країні впливає на економічний ріст, здійснювалася на основі аналізу регресії, де залежною змінною виступали індекси фізичного обсягу ВРП у 2007-2008 роках. У якості незалежних змінних було прийнято середнє квадратичне відхилення індексів Balassa по регіонах за той же період. Перевірка наявності статистично значимого зв'язку у різних варіантах розрахунку незалежної змінної: по усіх, представлених офіційною статистикою секторах регіональної економіки; по основних, включаючи промисловість, сільське господарство, торгівлю і транспорт та лише по секторах промисловості і сільського господарства виконувалася як аналіз лінійної, так і нелінійної залежності. В усіх випадках не вдалося отримати необхідних результатів. Втім, аналіз показав наявність певного позитивного зв'язку: економічне зростання в Україні більш, ніж на 65 % обумовлюється ступенем регіональної агломерації основних секторів економіки країни.

Оскільки регіональний розвиток є залежним від успадкованих у межах регіонів системи відносин і методів обґрунтування рішень, регіональний спад може бути пояснений історичною замкнутістю через застарілі методи й практики у періоди, коли міняються зовнішні економічні умови. Подібні практики мали бути вигідними для забезпечення конкурентного успіху на попередніх етапах розвитку галузей. З часом вони створюють бар'єри успішному пристосуванню до зміни ринкових умов. Таке уявлення повинно формувати основи економічної політики щодо регіональних агломерацій в Україні.

Особливістю формування агломераційних утворень у промисловості України є те, що вони створювалися біля джерел сировинних ресурсів та як база індустрії Радянського Союзу. Після розпаду держави Україна зустрілася з крупними агломераціями з надлишковими потужностями та застарілими технологіями й відсутністю повноцінних ринків збуту продукції. Інституційні перетворення останнього десятиліття мало чого змінили у змісті економічних відносин, посиливши спеціалізацію, що робить агломерації вразливими до коливань торгівельної кон'юнктури. При

цьому економічна політика та концепції управління в основному ґрунтуються на неокласичних уявленнях.

Натомість економічна географія, в останні десятиліття, у спробах визначити рушійні сили процесів регіонального росту й змін, все більше ґрунтується на ідеях еволюційної економіки, включаючи концепцію залежного шляху розвитку. Це має бути покладено до основи подальших наукових пошуків у напрямку формування національної регіональної політики, та зокрема економічної політики щодо регіональних агломерацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bernard, A. B. Jensen, and P. Schott (2003). «Falling Trade Costs, Heterogeneous Firms and Industry Dynamics», CEPR Discussion Papers, Centre for Economic Performance, LSE.
2. Boschma Ron. Path creation, path dependence and regional development. Department of Economic Geography, Faculty of Geosciences, Utrecht University. 2010. – 11 p. – <http://econ.geo.uu.nl/boschma/artpathdependenceboschma.pdf>.
3. Brock W., Херпадеас А. The Emergence of Optimal Agglomeration in Dynamic Economics. www.ssc.wisc.edu/~wbrock/Brock_Xerapadeas_Optimal_Agglomeration.pdf.
4. Ellison, G. and E. Glaeser (1997). Geographic Concentration in U.S. Manufacturing Industries: A Dartboard Approach // Journal of Political Economy. – Vol. 105, № 5. – pp. 889-927.
5. Franceschi F., Mussoni M. A Note on New Measures of Agglomeration and Specialization. www.amsacta.cib.unibo.it/2683/1/5_2009_Mussoni.pdf.
6. Fujita M., Krugman P. and A. Venables (1999). The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade (Cambridge (Mass.): MIT Press).
7. Geppert K., Happich M., Stephan A. Regional Disparities in the European Union: Convergence and Agglomeration. <http://www.next.com>.
8. Grabner G. and Hassink R. Fuzzy Concepts, Scanty Evidence, Policy Distance? Debating Ann Markusen's Assessment of Critical // Regional Studies. Regional Studies. – Vol. 37.6&7. – pp. 699-700, August/October 2003.
9. <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
10. Hudson, R (2005a) Rethinking change in old industrial regions: reflecting on the experiences of North East England // Environment and Planning. – A 37. – pp. 581-596.
11. Markusen A. Fuzzy Concepts, Scanty Evidence, Policy Distance: The Case for Rigour and Policy Relevance in Critical Regional Studies // Regional Studies. – Vol. 37.6&7. – pp. 701-717, August/October 2003.
12. Martin P., Ottaviano G. (2001) «Growth and Agglomeration» // International Economic. – Review 42. – № 4. – pp. 947-968.
13. Martin, R. and Sunley, P. (2006) Path dependence and regional economic evolution, Journal of Economic Geography. – № 6. – pp. 395-437.
14. Ottaviano G., Thisse J. and Tabuchi T., (2002), «Agglomeration and Trade Revisited» // International Economic Review. – № 43. – pp. 409-436.
15. Ottaviano G., Puga D. Agglomeration in the global economy: A survey of the «new economic geography». CEPR // Discussion Paper. – № 356. – August 1997. – 33 p.
16. Ottaviano G., Thisse J. Agglomeration and economic geography. 25 February 2003 www.core.ucl.ac.be/services/psfiles/dp03/dp2003-16.pdf.
17. Praeger D. Our Love Of Sewers: A Lesson in Path Dependence. Venice, Calif: Feral House. –2008. – 232 p.
18. Raagmaa G. The Model of Post-socialist Rural Transition: Openness and (Un)learning Versus Informal Relation. Institute of Geography, University of Tartu, 2003.
19. Sbergami F. Agglomeration and Economic Growth: Some Puzzles // HEI Working Paper. – № 02/2002. – 32 p.
20. Scott A.J. and Storper M. Regions, Globalization, Development // Regional Studies, Vol. 37.6&7. – pp. 579-593, August/October 2003.
21. Venables A. (1996). Equilibrium locations of vertically linked industries // International Economic Review. –№ 37. – pp. 341-359.
22. Жаліло Я.А., Бабанін О.С., Белінська Я.В. та ін. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи / За заг. ред. Я.А. Жаліло. – К.: НІСД, 2009. – 142 с.
23. Конкурентоспособность городов в условиях глобальной экономики. Резюме на русском языке. OECD Territorial Reviews. OECD. – 2006. – 10 с.
24. Статистичний збірник «Регіони України». Частина I. Державний комітет статистики України, 2009. – 369 с.

Рецензенти: Мармуль Л.О., д.е.н., професор;
Горлачук В.В., д.е.н., професор.